

arbeiders die in de tweede helft van '40 door het CBS onderzocht waren, verdienden toen minder (het verschil was ongeveer f 5 per week), zo ook de z.g. geoefende arbeiders (32% van de onderzochte groep), en van de geschoolde arbeiders (46% van de onderzochte groep) kwamen alleen de arbeiders in de grote en middelgrote steden boven het in augustus '41 noodzakelijk geachte bedrag uit. Nu zijn de lonen tussen de tweede helft van '40 en augustus '41 iets gestegen, desniettemin lijken ons de conclusies uit deze gegevens welke Hirschfeld in februari '42 aan zijn ambtgenoten voorlegde, juist:

'dat aanzienlijke categorieën, met name de ongeschoolden, zich reeds onder het minimum bevinden, terwijl voorts de gesteunde arbeiders en hun gezinnen er bijzonder ongunstig aan toe zijn . . . Gezien de geringe marges tussen het noodzakelijke weekinkomen en het verdiende weekloon, lijkt het weinig twijfel dat in sommige bedrijfstakken en in bepaalde streken (ook) een deel van de geoefende en wellicht zelfs van de geschoolde arbeiders aan de minimum-beloning niet toekomt.'¹

Kort tevoren was het Centraal Distributiekantoor tot eenzelfde slotsom gekomen. Er werd hierover mededeling gedaan aan enkele journalisten, overigens niet ter publikatie. De Haagse correspondent van *De Tijd* gaf die mededeling begin december '41 schriftelijk aan zijn hoofdredactie door: 'Volgens berekeningen van de distributiedienst kan thans 54% van de Nederlandse bevolking haar bonnen niet meer inwisselen ten gevolge van de prijsstijging'² - men moet dit natuurlijk lezen als: niet meer *al* haar bonnen inwisselen. Hoe men aan die 54% gekomen is, weten wij niet; het lijkt ons een hoog percentage. Wij beschouwen het in elk geval als een vaststaand feit dat in de tweede helft van '41 in tussen een derde en de helft van alle gezinnen niet voldoende verdiend werd om naast de onvermijdelijke vaste uitgaven (bijvoorbeeld aan huur, gas, electriciteit, brandstof) ook nog elke week het volledige distributiepakket te kopen.³ Hoe hoog de nood in sommige arme wijken toen al gestegen was, moge hieruit blijken dat in augustus '41 in Den Haag bij minstens twee gelegenheden groepen van enkele honderden vrouwen bakkerskarren omverwierpen en plunderden

¹ H. M. Hirschfeld: 'Loonpeil en minimum-kosten van levensonderhoud' (5 febr. 1942) (Csg: stukken 1942). ² J. Hetzler: Informatie voor de hoofdredactie van *De Tijd*, 9 dec. 1941, p. 2 (Doc I-682, a-1). ³ Het was, dunkt ons, deze factor die er in belangrijke mate toe bijdroeg dat zoveel tienduizenden in '40-'41 'vrijwillig' werk bij de *Wehrmacht* of in Duitsland aanvaardden. Onder hen waren velen die voor het eerst van hun leven een behoorlijk weekloon gingen verdienen.